

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 347.454-053.6 : 94 (477) «1648/1799»

ДИТЯЧА ПРАЦЯ У ГЕТЬМАНЩИНІ: РИЗИКИ І НЕБЕЗПЕКИ НАЙМИТУВАННЯ

Ігор Сердюк

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Україна, 36000, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

e-mail: Ig.Serdiuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8930-1410>

У статті вивчаються особливості дитячої праці у Гетьманщині. Основна увага концентрується на взаємодії між неповнолітніми наймитами та господарями. Простежено, що важливим складником цієї взаємодії було фізичне насильство, на якому також трималися ієрархічні стосунки. Численні судові справи свідчать, що у таких стосунках часто переходили навіть допустиму тоді межу. Зафіксовані девіації мають відчутне гендерне забарвлення: основними девіаціями стосовно хлопців були забійства, стосовно малолітніх найминок – згвалтування. Спільною та поширеною проблемою для всіх були відмови віддати платню. З іншого боку, господарі теж потерпали від типово дитячих учинків, як-то підпали, шкода майну, недогляди худоби, втечі з одягом тощо.

Ключові слова: Гетьманщина, дитяча праця, наймит, конфлікт, девіація

Дослідження присвячені історії дитячої праці у домодерну добу концентруються, у першу чергу, на її економічному складникові, оплаті, умовах, проблемах нерівностей і дискримінації. На цих питаннях сконцентровані й поодинокі розвідки на матеріалах Гетьманщини [14; 15], зокрема, і велика піонерська стаття авторства В.Маслійчука [11]. При цьому поза увагою залишаються питання взаємовідносин між малолітніми наймитами і працедавцями, можливі небезпеки та «підводні камені» наймитування у ранньому віці. Цю лакуну почасти спробуємо заповнити у даній статті.

Враховуючи патріархальний характер тогочасного соціуму, узвичаєність фізичного насильства та його толерування по відношенню до малолітніх, відносини між робітниками і господарями не варто вбачати у пасторальних тонах. З іншого боку, тогочасні найми почасти передбачали тісну «інтегрованість» наймитів у родину працедавця. Часто вони їли разом і мешкали в обмеженому просторі тісних помешкань. У домодерній Європі 15 членів домогосподарства могли спільно ділити 30 квадратних метрів. Нерідко слуги спали на підлозі або ж жили у спеціальній поганенькій споруді поряд зі свинарником, особливо якщо це були

поденники, котрі не займалися ремеслом і не мали тяглової сили [29, р. 9]. В Гетьманщині в багатих дворах таким місцем проживання могли бути «людские хаты», котрі бачимо у Генеральному описі 1765-1769 рр.

Таке тісне співжиття з іншими слугами, а почасти і з родиною господарів, підтверджує тезу про те, що малолітнього наймита могли сприймати на правах «молодшого» родича. Разом з тим, тиснява та постійне скупчення мешканців стимулювали додаткове напруження й надавали стосункам конфліктності. У джерелах Гетьманщини зустрічаємо багато судових перипетій за участю дитини-наймита, в яких вона є переважно потерпілою стороною. Тут дискримінація за віком поєднується з дискримінацією за соціальним статусом. Через специфіку документації досліджувати цей пласт не просто. Скажімо, польський знавець домової служби Р. Понят констатував брак необхідних свідчень, а ті, що наявні, говорять від імені «працедавців», представників заможних прошарків. У них не представлено голоси значних верств населення [28, s. 56]. У судовій документації Гетьманщини свідчення працедавців репрезентовано не набагато краще за їхніх наймитів, і річ не тільки у грамотності, а й у характері діловодства, коли обставини казусів

зображено мовою «третьої сторони» – писарів і канцеляристів. Утім і ці обмежені відомості можуть багато сказати про типові проблеми, котрі виникали між працедавцем і наймитом.

Одразу необхідно зауважити, що навіть найми у «гарного» господаря, не гарантували цілковиту відсутність проблем. Вони виникали навіть тоді, коли роботу надавав священник – найвищий моральний авторитет тогочасного суспільства. У джерелах зустрічаємо непоодинокі приклади згвалтування парохами своїх наймичок. Одна з таких справ відбулася в Чорнухах у 1766 р. Тоді жителька містечка Мотрона Горстична позивалася до ієрея Святомиколаївської церкви Кирила Мечиславського. Вдова розповіла, що в 1765 р. у тиждень після Покрови вона домовила доньку Христину на річну службу до священника за два рублі. А після Різдва, прийшовши до матері, дівчина поскаржилася, що однієї ночі п'яний господар витяг її з пекарні та згвалтував, від чого горопашна завагітніла. Злочин скоєно до Різдва, а позов подано аж 12 серпня, коли, як свідчила мати, ієрей десь подів дівчину [3, арк. 1-13в]. Загалом Мотрона просила знайти доньку, віддати гроші за її працю та сплатити відшкодування за розтління. Цей казус вписується в інші злочини тим, що саме по собі насильство над прислугою не ставало підставою для звернення до влади. Привід до розслідування з'являвся у разі вагітності (а отже, і доказу тілесного гріха) або ж таких покрайніх ситуацій, як зникнення дівчини. Це яскраво показує той факт, що Горстична півроку мовчить про злочин, її донька, вочевидь, і далі була на службі у господарстві гвалтівника, а коли настав час народжувати, її кудись відіслали. Це доволі узвичаєна практика. У 1742 р. парох містечка Срібне Прилуцького полку Йосип Данилов свою вагітну наймичку Пріську Костирковну відправив народжувати в сусіднє село, щоб породіллю не взяли під караул в сотенну канцелярію і не допитували про батька дитини [6, с. 300-301]. У 1777 р. ієрей Григорій Курилов, доки його п'яна дружина спала, насильно розтлів їхню покоївку сироту Ірину [17, с. 300-301].

Той факт, що до суду зверталися здебільшого у випадку вагітності наймички, підштовхує у наявних судових справах вбачати верхівку айсберга. Ймовірно, у багатьох випадках до позову справа не доходила. У цьому сенсі неповнолітні наймички перебували у зоні ризику через дискримінацію дітей узагалі, а також через те, що дорослі могли впливати на них, змушуючи до гріха не тільки насиллям. Знач-

ний арсенал таких засобів одночасно фігурує у справі, що сталася у містечку Старі Санжари Полтавського полку в 1733 р. Місцевий обиватель Григорій Афанасієв зачинив свою наймичку в коморі та «едно страхом и битием, другое ласкательствомъ и обманомъ, давши копейку денегъ, девство ея пополнением телесного греха растлил». Справа має важливі подробиці, оскільки після цього дівчина розповіла все іншим наймитам і з дозволу дружини Григорія пішла до своєї матері, яка й ініціювала судовий розгляд. Вона завершилася мировою угодою, за якою Афанасієв виплатив матері за розтління доньки 24 рублі (за ці гроші тоді можна було купити хату) [6, с. 260-261].

Пласт справ, пов'язаних із розтлінням неповнолітніх, концентрується переважно у площині «господар/наймичка», однак варто зважувати їх лише до цього контексту. Наприклад, в одній з колізій ініціатором розтління служниць була господиня, котра брала гроші від гвалтівника [17, с. 177-180]. В іншій злочинцем був син господині, який убив їхню служницю [10, с. 213-215].

Наймитування могло бути небезпечним і для хлопчиків. У документації Гетьманщини знаходимо непоодинокі справи про заборги малолітніх наймитів. Наприклад, у 1770 р. в Лубенському гродському суді розглядали справу Івана Ковенка, який забив свого слугу Олексія Архипенка. На допиті господар говорив, що хлопець провинився, бо не прибрав соломи на току й не відкидав гною біля хати. За це хазяїн нібито тільки тричі вдарив бідаку по плечах невеликою паличкою [23, арк. 2-3].

Показово, що у таких колізіях ідеться не тільки про стосунки «господар/наймит», а і про патріархальні моменти, пов'язані з «батьківською» владою над іще неповноцінними й неповнолітніми членами суспільства. Попри те, що вони були чужими дітьми, вважали, що їх належало виховувати та наставляти на шлях істинний, при цьому узвичаєним було саме «виховання палицею». Такі звичаї поширювалися й на родинні стосунки. У традиційному суспільстві фізичне насильство взагалі відіграло важливу роль у вибудовуванні та підтриманні ієрархічних структур, воно було органічним складником тогочасних відносин [16, с. 31-34]. Климентій Зіновій, будучи священником, прямо радив чоловікові відганяти можливе старшинство жінки обухом і в цьому не церемонитися, а «крушити» її ребра [9, с. 114-115]. Певно, такі «виховні» моменти були звичними й у стосунках господаря та слуги, які теж мали багато спільного з родинними.

Так само, як у родинних непорозуміннях, конфліктну ситуацію тут часто спричинював алкоголь, уживання якого стирало межу жорстокості та вимикало відчуття міри. У серпні 1765 р. житель містечка Глинськ Лубенського полку Андрій Кухар, повернувшись додому напідпитку, почав сперечатися зі своїм малолітнім робітником Федором через невичищеного коня і вбив хлопця. На допиті Кухар говорив, що бив Федора по плечах і лише один раз вціпив у голову, від чого, мовляв, у того лопнула якась застаріла болячка, що й призвело до смерті. Однак огляд тіла виявив проломлений череп. Як пізніше з'ясувалося, Кухар виховував робітника вилами [22, арк. 2-4].

Висловлю обережне спостереження, що у більшості справ про вбивства неповнолітніх наймитів жертвами є хлопці. Це не означає, що дівчата не наражалися на побиття, просто побої без істотної тілесної шкоди не були підставою для відповідальності, тож у джерелах вони фігурують на рівні обмовок. Останні вказують, що слуги також були жертвами конфліктів між господарями. У липні 1770 р. мешканка с. Поставмуки Лубенського полку Петрановська скаржилася на свого зятя-священника, котрий за її відсутності приїхав до двору, викрав її посуд і намагався зірвати замки з комори. Ієреєві перешкоджали дівчата-наймички, котрих той нещадно бив, одній порвав намисто, а іншій – сорочку [4]. Справа також показує, як у переліку забраних речей губиться тілесна шкода, нанесена дівчатам-наймичкам.

З погляду тогочасних уявлень побиття (якщо не стосувалося честі) – звичайне явище. Перебування у наймах чи учнівстві, особливо на перших етапах, супроводилося побоями та приниженнями. Ми аж ніяк не повинні забувати, що відносини «господар/наймит» не були чітко векторизовані. Їх учасниками могли бути і «треті» особи. Анонімна авторка польського порадника для слуг середини ХІХ ст. говорила, що в службі можна натрапити на прикре товариство. Служниця часто має над собою старшу слугу, котрій необхідно догоджати, як самій панії. До того ж ця старша служниця може бути нещадніша та вимагати більше від самої господині [27, s. 17-18]. Це змушує розглядати життя дітей-наймитів у ширшому контексті, аніж відносини «наймит/працедавець». Якщо у домогосподарстві мешкало кілька наймитів чи учнів, то якою була їхня ієрархія? Потенційно дитина, з огляду на свій вік, наражалася на перебування на самому дні, доки не з'явиться хтось молодший, кого можна принизити замість себе. Вікова різниця, навіть невелика,

особливо помітна у дитинстві та сприяє вибудовуванню ієрархічних структур у дитячих групах. Часто ці структури тримаються саме на насильстві, бійках, виокремленні лідерів та об'єктів знуцання.

Зрештою, найбільш очікуваною проблемою у відносинах «наймит/господар» є відмова виплачувати зароблені гроші. У 1750 р. мешканка с. Вовківці Лубенського полку позивалася до місцевого священника Сохацького, котрий бив її сина-наймита, від чого хлопець утік. Священик не хотів платити зароблене, а жінка вимагала розрахунку [5, арк. 1]. Дитину можна було звинувачувати в якійсь шкоді, поганій поведінці, маніпулюючи тим, що розмір збитків перевищує суму заробітків. Цей варіант «махінацій» ідеальний для працедавця, бо його жертва була біднішою, нижчою за соціальним статусом, а отже, мала істотно менші шанси перемогти у суді. Вочевидь, існувала надія, що до позову не дійде взагалі, та все ж такі справи трапляються. У 1721 р. мешканка Новгородської сотні Стародубського полку Анастасія Кузьмиха (ймовірно, вдова) скаржилася на мешканця містечка Новгородка Ярмолу за невикладу заробленого їй донькою. Вона віддала дитину на рік служби за сім «золотих», а коли настав час розраховуватися, Ярмола заявив, що дівчина, працюючи, завдала багато шкоди та вкрала речі на 10 талерів. Тоді працедавець вдався до цілої процедури. Він покликав матір і свідків та привселюдно оголосив про підстави свого рішення. Це мусило б виправдати недотримання домовленостей в очах громади. Останній аспект важливий не тільки для збереження власного іміджу, а й з точки зору можливостей подальшого рекрутування наймитів. Не заплативши раз чи два, Ярмола ризикував утратити свою привабливість як працедавець. До нього просто побоювалися б найматися. Про можливу надуманість звинувачень свідчить той факт, що господар не вигнав дівчину до завершення служби. З його слів, він нібито терпів наймичку, котра краде і завдає збитків, що абсолютно нелогічно. Понад те, чоловік не відпускав дівчину додому навіть після закінчення домовленості, а потім ще й перепродав на інше місце на чотири роки, а до себе забрав її брата та насильно тримав «в ареште». Ми не знаємо чим закінчилася ця справа, але це той випадок, коли важливішою є зав'язка. Жінка-вдова скаржилася не тоді, коли не отримала грошей, а коли вже від неї забрали обох її дітей [19].

Невиплата грошей давала можливість утримати наймитів на службі ще якийсь час.

Цим охоче користалися господарі, тим більше, що підстави для шантажу могли бути й реальними. З іншого боку на тлі численних девіацій зі сторони наймитів вигадати їх нескладно.

В силу своєї залежності наймит небезпідставно традиційно зображується як «пригноблений» і «нещасний». При цьому ми не можемо заперечувати і девіантної поведінки малолітніх наймитів, від якої страждали працедавці та їхнє майно. Така поведінка була як усвідомленою, так і того, що дитина ще не була достатньо вправною, не могла адекватно відреагувати на ситуацію або ж потрапила під вплив дорослих. Саме малолітством виправдовував свої крадіжки у 1747 р. чернігівський підканцелярист Данило Базилевич [24, арк. 103].

У наявних джерелах найчастіше йдеться про шкоду, завдану майну, переважно унаслідок крадіжок і підпалів. Цю проблему на матеріалах Слобідської України у великій книжці про дитячу та підліткову злочинність ґрунтовно дослідив В. Маслійчук. Є всі підстави стверджувати, що ситуація у Гетьманщині була такою самою [12], тому скористаюся спостереженнями колеги, додавши кілька власних міркувань і прикладів. Основні об'єкти крадіжок наймитів – одяг і гроші. Вони вабили компактністю та цінністю. До того ж наймити унаслідок включеності у родину господаря знали, де такі речі зберігаються, і мали до них доступ. Під загрозою опинялися й інші цінності, зокрема худоба. Так, неповнолітній Павло Прокопенко, перш ніж пристати у товариство до конокрада Микити Зачепа, сам крав вівці, перебував під слідством і втік з ув'язнення [20, арк. 9-10].

Мотивацією до крадіжки, окрім особистого бажання збагатитися, ставала намова дорослих, котрі користалися впливом на дитину та намагалися її використати у своїх цілях. Дитину було легше спонукати до ірраціональних вчинків. Дівка Ірина за намовою якогось парубка крапа речі у ротмістра Івана Бутовича, в якого наймитувала, і віддавала підмовнику [1, арк. 5]. Помічник паламаря церкви с. Ветове Переяславського повіту 14-річний Феофіл Ізовенко крав у церкві свічки та дрібні гроші і приносив їх батькам свого однолітка, котрі поїли Феофіла горілкою. Неповнолітню та психічно хвору робітницю колезького реєстратора Богущького (м. Полтава) Явдоху родина одного з полтавських дяконів перемовила перейти до себе на службу, але перед тим дівчину просили приносити речі Богущьких. Явдоха справно крапа гроші, рушники, тканини. Після переходу на нове місце служби дівчина з

донькою дякона та їхнім робітником зробили завершальний рейд на майно колишнього господаря і крадуть дерев'яне ліжко, трьох індиків, дві невичинені овечі шкіри [2, арк. 45-46, 107-110зв.].

Крім того, можна говорити не лише про свідомі крадіжки, а й про різні погляди на власника якоїсь конкретної речі. Умови наймів здебільшого передбачали надання підлітку «хозяйской одежды». Якщо траплялися суперечки або ж наймит покидав місце служби передчасно, кожна сторона вважала одяг своїм, тож у судових справах класичною є ситуація, коли підліток іде, прихопивши одяг господаря. Це стосується й дорослих наймитів [21, с. 29-29зв.], та для дитини найми нерідко були єдиним способом отримати вдяганку – зазвичай старий одяг господарів. Коли підлітки втікали, їхні працедавці мали всі підстави оголосити про крадіжку.

Жорстокість господарів породжувала протидію, бажання помститися. Фізично слабші діти не були спроможні завдати безпосередньої шкоди кривдникові, але могли налякати їх чарами або ж вдатися до підпалу. Це основний соціальний злочин для жінок і дітей, котрі у такий спосіб мстилися фізично сильнішим образникам, тож такі справи непоодинокі. У лютому 1715 р. прилуцький полковий суд розглядав позов обер-крігс-комісара Степана П'ятова. Він звинувачував свою служницю Оленку у наведенні чарів на дворецького Петра Крупинського та підпалі лазні. Дівчина вночі повернулася з роботи й пішла до пекарні взяти хліба на вечерю, за що дворецький почав її бити. У відповідь вона спересердя погрожувала чародійством. До того ж у той час у господарстві сталася велика пожежа і згоріла лазня, тому такі події сприйняли як помсту. Показово, що полковий суд виправдав Оленку з огляду на те, що прямо перед пожежею у дворі варили їсти для челяді, тож вогонь міг перекинутися звідти. Ця справа цікава саме поясненнями мотивацій. П'ятов як господар убачав у пожежі відплату поганой наймички. Сюжет про чари тут міг з'явитися як «доважок», щоб переконати суд в ап'орі поганих намірах дівчини. Однак на нього у справі не зважили [18, арк. 8].

Як показують інші подібні колізії, довести провину наймитів було важко. Пізніше, коли такі злочини підлітків перестали бути карними і були віднесені до компетенції совісних судів, то зізнань побільшало. У них можна дізнатися і про мотивацію. З таких справ знана дослідниця совісного суду Валентина Шандра

виокремила підпали, скоєні дітьми, як акт помсти за насилля. Так, підліток Онисим Осіровий у 1793 р. підпалив будинок прем'єр-майорші Марфи Янової, щоб розплатитися за всі образи. В іншому випадку 13-річна Параска спалила два сараї своєї господині, коли дізналася, що її чекає покарання різками за згублений наперсток [25, с. 139].

Зауважимо, що всі подібні справи не можна розглядати винятково як акт протесту проти свавілля «проклятих поміщиків», адже таким чином ми на дії дітей переносимо сучасну «дорослу» логіку, до того ж із категоріями соціальної боротьби. Говорячи про помсту, ми уявляємо її як щось продумане та сплановане, тоді як дитячі підпали, навпаки, могли бути чимось афективним і емоційним. Репліки дітей на допитах передано мовою чиновників, тож ми напевно чи дізнаємося, що хотіла Параска – помститися, пожежею відволікти увагу від покарання, спалити сарай, у якому лежали різки?

Про певний психологічний складник і причини розгортання такої пожежі довідуємося зі справи, яку розглядав Полтавський совісний суд у 1807 р. щодо 15-річної Устини Ваценкової. Ця справа містить багато цікавих подробиць із життя дівчини-наймички, тож проаналізуємо її. Устина наймитувала близько двох років у Градизьку у вдови бунчукового товариша Марфи Черняковської. Одного ранку в п'ятницю донька Черняковської, «девица Софья», вдосвіта сказала наймичці принести води, що спричинило цілий ланцюжок збігів і непередбачуваних обставин. Наймичка наносила води напередодні, а тому спросоння подумала, що її просять принести вогню. Вона пішла до сусідів і взяла жару в жмут соломи, однак, коли підходила до хати, відчула природню потребу, й пішла на город. Вочевидь дівчина залишила жар під хатою, бо почала горіти стріха. Наймичка спочатку намагалася погасити вогонь самостійно, але злякалася та втекла до своєї матері на хутір за шість верст від Градизька [2, арк. 195].

Справа показує, що пожежа могла починатися з випадку. Сонна та затуркана дівчинка має над собою не одного «старшого». Вона виконувала накази не лише господині, а ще й її доньки (можливо, такого самого віку, як і сама наймичка). Ці вказівки можуть бути взаємозаперечними і нелогічними, так само, як і те, що вогонь розгорівся після наказу принести води. Необхідно враховувати, що дотичність наймитів до численних пожеж є закономірною, вони топили піч, готували їжу, бігали до сусідів узяти жару. Тогочасна дитина часто працювала

або ж гралася з вогнем. Тож навіть без прямого умислу досить було якогось афективного стану чи емоції або ж просто необережності, щоб жарина потрапила у стріху. Те, що господарі бачили в усіх таких діях підпали, цілком нормально. В очах роботодавців наймити ледачі та дурні, але водночас можуть бути хитрими і мстивими. Їм є за що мститися, бо в очах працівників «старші» постають утіленням жадібності, жорстокості та насильства. Кожна сторона мала підстави бачити іншу в негативному світі.

Якусь частину подібних колізій спричинювали особливості саме дитячого віку: неухважність, нездатність передбачити наслідки дій, афективна поведінка тощо. У такому сенсі підлітки справді не завжди були хорошими наймитами і почасти шкодили, а не давали користь. До того ж діти, змушені до виходу з дому і наймів, не мали мотивації на «якість». Наприклад, трійко хлопців, випасаючи худобу, б'ють чийхось качок і намагаються їх підсмажити біля скирти сіна. Скирта згорає ущент, що призводить до чималих збитків [2, арк. 30-34зв.]. Іноді шкода була непоправною, як у випадку, коли 16-річна наймичка, котрій доручили доглядати грудну дитину, впустила свого підопічного у криницю [25, с. 134].

На противагу описаним казусам і конфліктам, мирна і нормальна взаємодія не мала підстав для відображення у джерелах Гетьманщини. Приклади добрих стосунків можна знайти хіба на рівні обмовок, та все ж ми спостерігаємо випадки, коли господарі дбали про наймитів понад договір, згадували їх у заповітах. Так, ієромонах Лазар Орлик у тестаменті 1665 р. обдаровував майном і своїх слуг. Він вказав, що треба розплатитися та віддати речі дівкам, а також слугі Тимошеві Сиротці – лошака і лазуровий матрац, а дівці Ганні – клячу гніду, ліжник і подушку [8, с. 71].

Обмовки джерел засвідчують існування уявлень про те, якими мають бути ідеальні відносини між господарем і наймитом, зокрема й малолітнім. Загалом вони могли проростати із численних прикладів Святого Письма, вписуючись у схему обміну М. Мосса як «дар-віддар» [13, с. 134-285]. Слуга належно виконує свої обов'язки, а господар віддячує йому прихистком, платнею, добрим ставленням, одягом. Останній міг бути зовнішнім іміджевим вираженням щедрості працедавця, його статусності, що ми спостерігали вище у сюжеті про київського нотаріуса та його слугу. Інший приклад – репліка миргородського сотника Гаврила Беця, котрий у 1714 р. приймає до свого

двору десятирічного хлопчика-сироту і каже, що «якъ належить, его зодягнулъ (підкреслення наше. – *Авт.*)». Тобто сотник дав хлопцеві одяг, прихисток і навзаєм очікував відповідної ідеальної поведінки. До певного часу так і було: «до сего часу той хлопець, при мене мешкаючи, обходился слушне». Однак така поведінка тривала недовго, у сироти швидко знайшовся дядько, який намовив хлопця вкрати гроші сотника та принести йому [6, с. 72]. Розв'язка відводить від ідеальних відносин, але сама справа говорить про відповідні очікування ідеального.

Приклади придбання одягу для слуг-підлітків знаходимо у щоденниках старшин. Зокрема, Микола Ханенко не раз занотовує, як купував своїм хлопцям і дівчатам одяг, скажімо: «Дивчине Уляне кунтушикъ суконный», «хлопцю Евфиму рубашки, штаны суконные» [7, с. 42, 186]. Такі дії не можна потрактувати лише як захоочення чи акт приязного ставлення. Тут могло йтися і про іміджеві й інші моменти, котрі стосувалися вже самого господаря. Знову ж таки, мова про старшину, а свідчень про неказусну взаємодію між дитиною-наймитом і працедавцем із простолюду немає. У цьому сенсі привертає увагу скупа згадка у щоденнику священників Кирнецьких про смерть десятирічної дівчинки-наймички, яка померла без причастя. Вона мала батька, однак поминальний обід був у господаря Агафії [26, с. 173]. Цей факт доволі промовистий, і його можна витлумачити як реалізацію якихось зобов'язань, емоційну прив'язаність, проте без знання деталей це, очевидно, тільки припущення.

У сенсі більш широких тлумачень зауважимо, що стосунки наймита (учня) і працедавця (майстра) ґрунтувалися на відносинах покори та підпорядкування. В умовах патріархального суспільства влада «старшого» мала елементи батьківства та поширювалася й на «позаробочі» аспекти, що поглиблювалося тісним співжиттям наймитів і господарів. Однак така тісна взаємодія не мусить сприйматися у пасторальних тонах, адже важливим складником функціонування домодерного соціуму було фізичне насильство, завдяки якому також вибудовувалися і підтримувалися ієрархічні стосунки. Численні судові справи свідчать, що у таких стосунках часто переходили навіть допустимі тоді межі. Такі девіації мають і гендерне забарвлення: основними девіаціями стосовно хлопців були забійства, стосовно малолітніх наймичок – зґвалтування. Спільною, й вочевидь поширеною, проблемою для всіх бу-

ли відмови віддати платню. З іншого боку, господарі теж потерпали від типово дитячих учинків, як-то підпали, шкода майну, недогляди худоби, втечі з одягом тощо. Вказуючи на ці моменти необхідно зважати на те, що джерела ранньомодерної доби вперто підсовують історикам казуси, й малопромовисті про ідеальні стосунки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Держархів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 16. Оп. 2. Спр. 1. 9 арк.
2. ДАПО. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 1. 242 арк.
3. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 136. 7 арк.
4. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 226. 7 арк.
5. Держархів Сумської області. Ф. 960. Оп. 2. Спр. 367. 2 арк.
6. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). Київ: Наукова думка, 1976. 413 с.
7. Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727-1753. Приложение къ журналу «Кіевская Старина». Киев: Тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 524 с.
8. Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII-XVIII ст. зб. Документів / Автори-укладачі: о. Ю. Мицик, І. Тарасенко. Київ, 2015. 174 с.
9. Зіновіїв В. Вірші. Приповісті посполиті. Київ: Наукова думка, 1971. 392 с.
10. Книги третія мѣсскія Пирятинския, споряженныя за войтовства Симеона Ковельскаго вѣйта, Гавріила Кирилловича бурмистра Пирятинскихъ, въ року 1683 мѣсяца іюня 18-го дня // Стороженки. Фамільный архивъ. Т. 6. Киев: Тип. Фронцевича и Ко, 1906. С. 1-333.
11. Маслійчук В. До питання про дитячу та підліткову працю на Лівобережній та Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. I: Практики, казуси та девіації повсякдення / Ред. В. Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 87-98.
12. Маслійчук В. Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві 1780-1796 рр. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2011. 446 с.
13. Мосс М. Опыт о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах // Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / Сост., пер. с фр., предисловие, вступит. статья, комментарии А. Гофмана. Москва: КДУ, 2011. С. 134-285.
14. Сердюк І. «Для проискания себѣ к житие мѣста пришел в город»: дитина і наймитування в міському суспільстві Гетьманщини XVIII ст. // Місто: історія, культура, суспільство. Електронний фаховий науковий журнал. 2017. № 1 (4). С. 55-75. URL: <http://mics.org.ua/?p=581>
15. Сердюк І. Дитяча праця в місті Гетьманщини другої половини XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Випуск 21. Ч. 2. Київ, 2012. С. 50-55.
16. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XV-XVII століття). Київ: Laugus, 2014. 510 с.
17. Сулима М. Грѣхи розмаїтї: епитимійні справи XVII-XVIII ст. Київ: Фенікс, 2005. 256 с.
18. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАК України). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 133. 8 арк.
19. ЦДАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 646. 2 арк.
20. ЦДАК України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 3201. 54 арк.
21. ЦДАК України. Ф. 74. Оп. 1. Спр. 1. 81 арк.
22. ЦДАК України. Ф. 101. Оп. 2. Спр. 49. 41 арк.
23. ЦДАК України. Ф. 101. Оп. 2. Спр. 166. 3 арк.
24. ЦДАК України. Ф. 110. Оп. 1. Спр. 3. 154 арк.
25. Шандра В. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). Київ: Інститут історії України, 2011. 266 с.
26. Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких, священників Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського

повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.) / Упор. та вступна стаття І. Ситого. Чернігів: Сіверянська думка, 2006. 100 с.

27. Głos ubogiej matki do córki na służbę idącej, z przytoczeniem prawdziwych wypadków, rozmaitym służgom wydarzonych, tudzież Wypisy z Listów Apostolskich św. Pawła i Piotra dla wszystkich sług nader przydatne, nakoniec Żywoty dwóch dziewic służebnych, które korony błogosławionych

dostały. Warszawa: W drukarni Józefa Ungra, 1858. 153 s.

28. Poniat R. Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku. Warszawa: DiG, 2014. 328 p.

29. Segalen M. Material Condition of Family Life // The History of the European Family. Ed. D. I. Kertzer and M. Barbagli. Vol. II. Family Life in the Long Nineteenth Century. 1789-1913. New Haven: Yale University Press, 2002. P. 3-39.

Serdiuk Igor

Child Labor In The Hetmanate: Risks And Dangers Of Hireling

The peculiarities of child labor in the Hetmanate are studied in the paper. The main attention is paid to the relations between hirelings under age and masters. That time hiring implied a close «integration» of the hired persons into the employer's family. They often ate together and lived in a limited space of small dwellings, had common home life and rhythm of life. This fact is the basis for the statement that a young hireling could be taken as a «junior» relative. At the same time, the cramped conditions and constant cram of dwellers created incentives for additional strain and proneness to conflicts. In the sources of the Hetmanate, we find many legal cases with the participation of a child-hireling, in which he/she more often was an injured party. Thus, age discrimination was combined with the social status discrimination.

The origin of such discrimination was in relations of obedience and subordination. In the conditions of a patriarchal society, the power of the «elder» had the elements of fatherhood and covered «out-of-work» aspects as well, and the situation was aggravated by the close living together of hirelings and masters. In addition, the important component of the premodern society functioning was physical violence, through which hierarchical relations were also built up and maintained. Numerous court cases show that in such relations all that time bounds were often passed. Such deviations also had a gender feature: the main boys deviations were beatings, young hirelings-girls deviations were rapes. A common, and obviously widespread, problem for all was the refusal to pay. On the other hand, the masters also suffered from the typical children's deeds, such as arson, damage to property, loss of livestock, escape with clothes, etc. Indicating these points, we must take into account the fact that the sources of the early modern period obstinately palming off historians special and less important cases about ideal relations. However, we can learn about certain problems from slips in speaking and indirect evidences of gifts, purchase of clothes, some hirelings were remembered in wills, etc.

Keywords: Hetmanate, child labor, hireling, conflict, deviation

Надійшла до редакції / Received: 05.09.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.10.2018